

интернальности, шкалы интернальности в области достижений, неудач, в межличностных и семейных отношениях на материалах старшеклассников школ Крыма.

Зайкіна Т.В.

ДО ПИТАННЯ ПРО АЛЬТРУЇЗМ

У зв'язку з потребами суспільства в гуманізації всіх сфер суспільного життя дослідження альтруїзму стає особливо актуальною проблемою і потребує глибокого вивчення та усвідомлення, тому об'єктом свого дослідження ми обрали альтруїзм як моральний прояв особистості [3].

В історії психологічної думки проблема альтруїзму розглядалася в рамках трьох основних теоретичних напрямків: біхевіористичному, психоаналітичному і інтелектуалістичному.

Представники біхевіористичного напрямку розглядають альтруїстичну поведінку, як умовнорефлекторний процес, що принципово не відрізняється від засвоєння інших форм поведінки. Альтруїзм ними розглядається, як поведінка, яка обумовлена негативним чи позитивним "емпатичним" підкріпленням (зникненням неприємного почуття, що виникає побачивши страждань іншої людини, чи появою приємного почуття побачивши звільнення людини від страждань); тим самим вони ототожнюють альтруїзм з егоїстичною поведінкою. Інші в основу формування кладуть "соціальне научіння", треті – "вторинне підкріплення" [6].

Дослідники, що тяжіють до психоаналізу, інтерпретують альтруїзм як несвідоме прагнення редукувати властиве людині "почуття провини" [5].

Відзначимо, що в психоаналітичній концепції Фрейда альтруїстичні спонукання розглядаються як невротична компенсація егоїзму, що піддається витисненню [9].

Представники когнитивного напрямку інтерпретують альтруїзм, як результат формування інтелектуальних операцій, як децентрацію індивіда [5].

Теоретичні й експериментальні основи інтелектуалістичного підходу складають дослідження Ж. Піаже [8]. Головний постулат цієї теорії відповідність морального й інтелектуального розвитку дитини. У розвитку інтелекту і моральності лежить зміна схем поведінки по відношенню до об'єктів і людей. Стадії морального розвитку відповідають стадіям інтелектуального розвитку дитини. Тому ми вважаємо, що ці стадії безпосередньо є відправною точкою в розумінні природи і сутності альтруїзму.

Доопераційна стадія розвитку (2-7 років). Інтелектуальна сфера характеризується відсутністю операціонально-зворотніх інтеріоризованих дій, об'єднаних у систему, з чого випливає нездатність враховувати внутрішні зв'язки явищ, відсутність генералізованого підходу до всіх сфер дійсності.

Моральна сфера характеризується моральним реалізмом із характерними для неї властивостями парціальності, скутістю моральних суджень зовнішньою

стороною речей (наприклад, у розподілі міри покарання виходять із зовнішньої різниці "злочинів", а не з внутрішніх мотивів винуватого).

У цілому відзначимо, що дитина некритично приймає усі вимоги дорослих як незмінні і недоторканні, самі моральні закони ще не сприймаються дитиною як самостійні. Цей рівень Ж. Піаже називає "моральним егоцентризмом", де авторитарність і підпорядкування засновані на однобічній повазі дитиною вимог до дорослого.

Рівень конкретних операцій (7-12 років). Інтелектуальна сфера характеризується операціональністю, оборотністю, мислення децентрується, тобто з'являється здатність розуміти внутрішню суть явища, не виражену безпосередньо в його зовнішніх ознаках.

Основні риси моральної сфери на цій стадії – визнання рівності і взаємної поваги; правило розглядається як моральна угода; судження носять узагальнений характер і не залежать від конкретних операцій; при визначенні винності дитина виходить із внутрішніх мотивів персонажа.

Рівень формальних операцій (12-15 років). Інтелектуальна сфера: мислення спирається на символи і носить гіпотетико-дедуктивний характер; з'являється рефлексія своїх власних розумових дій.

Моральна сфера: моральні почуття переходять з почуттів індивіда до конкретних людей у почуття до суспільства в цілому. Моральна дійсність сприймаються як сукупність універсальних законів.

Таким чином, роботи Ж. Піаже показали, що розвиток інтелекту і моральності визнається в переході від егоцентризму через децентрацію до об'єктивної позиції дитини стосовно зовнішнього світу і собі самому.

Варто виділити ще три групи авторів, роботи яких розглядають психологічні механізми альтруїстичної поведінки в закордонній психології. Перша група авторів стверджують наявність альтруїстичних норм. У результаті проведення ряду досліджень Л. Беркович, Л. Даніельс, Е. Грінглас прийшли до висновку, що альтруїстична "норма соціальної відповідальності" актуалізується в тому випадку, якщо попередня допомога індивіду носить позитивний характер, якщо ж вона носить негативний характер, то актуалізується "норма реципрокності" (взаємності) [5].

Еспериментально доказано, що одне знання цих норм і їх "вербальна актуалізація" не приводять до посилення альтруїстичної поведінки.

До другої групи належать роботи спрямовані на виявлення деяких детермінант альтруїзму. Так експериментально підтверджується, що альтруїзм зростає, якщо суб'єкт одержує визнання своєї "високої компетентності" в певній діяльності. Д. Хорович показав, що випробувані більш за все допомагають іншим людям у тих випадках, коли вони це роблять добровільно [15]. К. Корт і Н. Керр показали, що мешканці сільської місцевості більш схильні до безкорисної допомоги, ніж мешканці міст [16].

Цікаві дані, згідно яких альтруїзм проявляється більше до людини, яка а) має привабливу зовнішність; б) належить до протилежної статі [17]. До сильних детермінант альтруїзму автори відносять ситуацію і настрій [4].

Третя група робіт пов'язана з вивченням соціально-психологічного впливу групи на альтруїзм суб'єкта. У результаті експериментів автори (Дж. Дарлі, Б. Латане) роблять висновок, що зростання кількості свідків події негативно впливає на надання допомоги; психологічним механізмом цього феномена автори вважають "дифузю відповідальності" [13].

Обговорюючи ці дослідження, Р. Місаваж і Д. Річардсон висувають гіпотезу, відповідно до якої "дифузія відповідальності" має місце тільки в неорганізованій групі. Проведені ними експериментальні дослідження підтвердили це припущення: група, об'єднана загальною ідеєю, частіше приходиться на допомогу в екстремальній ситуації, ніж роз'єднана [18].

До цієї ж серії робіт можна віднести дослідження "групового тиску" на особистість. Автори (С. Мілграм, Х. Кауфман) роблять висновок, що тенденція до підпорядкування групі глибоко укорінена в природі людини і придушує альтруїстичні мотиви [5].

Велике місце серед розглянутих робіт займають дослідження альтруїстичної поведінки дітей. Значна частина цих досліджень проведена в руслі біхевіористського напрямку і присвячена вивченню впливу "моделей" на поведінку дітей. Так, у роботі М. Харрис було показано, що спостереження дітьми щедрої моделі збільшує їх альтруїзм [5], [6].

У дослідженні Дж. Бріан і Н. Уолбек порівнювалася ефективність впливу вербальної і реальної поведінки моделі. Автори роблять висновок, що недостатньо навчити дітей вербальній "нормі соціальної відповідальності" чи менторські актуалізувати цю норму – необхідно виховувати альтруїзм особистим прикладом [5], [6].

Е. Мідларські прийшла до висновку, що якщо дорослий поводить себе егоїстично, але в дітей намагається заохотити альтруїстичні вчинки, він домагається протилежного результату: заохочення з боку такого дорослого стає для дитини покаранням [5]. У роботі М. Яроу виховували установку на допомогу і співчуття: в одній групі дітей це робилося вербально, на матеріалі обговорення картинок із зображенням дитини чи тварини, що бідує в допомозі, а в іншій групі експеримент проводив на матеріалі реальних ситуацій. Виявилось, що в першій групі збільшився "вербальний альтруїзм" дітей, у той час як альтруїзм реальної поведінки зріс тільки в дітей другої групи; при цьому максимальний вплив альтруїстичної установки вихователя мали в тому випадку, якщо між ним і дитиною встановлювалися теплі, дружні відносини [6].

Феномен альтруїстичної поведінки по-різному трактується представниками теоретичних напрямків. Біхевіористи стверджують, що альтруїстичний мотив це

емпатичний, "когнітивно- передбачений" егоїстичний мотив. Представники психоаналітичного напрямку розглядають феномен альтруїзму як спробу людини редукувати властиве йому почуття провини. Представники когнітивного напрямку інтерпретують альтруїзм як децентрацію і результат формування інтелектуальних операцій, тобто оборотних інтеріоризованих дій.

Варто також згадати роботи Е. В. Суботського, у яких охоплюють широке коло питань, пов'язаних з формуванням елементів альтруїстичної поведінки в онтогенезі. Зупинимося на розгляді деяких з них, що представляють для нас інтерес. Перша група питань пов'язана з виникненням альтруїстичної мотивації в дітей і обумовлена необхідністю розрізнення "вербального" і "реального" планів альтруїстичної поведінки. Е. В. Суботський прийшов до висновку, що "ні знання дітьми альтруїстичних норм, ні спостереження ними альтруїстичної поведінки моделі не приводить до появи в них альтруїстичних мотивів... Справжня альтруїстична мотивація починає формуватися в дитини в основному тоді, коли змінюється його позиція в соціальній структурі і він перетворюється з людини, що протистоїть альтруїстичним нормам, у їх провідника і захисника. Зміна позиції дитини в суспільстві і разом з нею ведучої діяльності приводить до зміни певних функцій у житті дитини, що неминуче змінюють зміст всієї діяльності дитини. Це, у свою чергу, приводить до формування ...принципово нової, неегоїстичної мотивації...і в нього вперше з'являються альтруїстичні і моральні мотиви" [6; 45-46].

У даному дослідженні акцент робиться на вивченні провідної діяльності дитини, визначна роль у формуванні якої є загально визнаною у вітчизняній психології (А. Н. Леонтьєв, С. П. Рубінштейн, Л. І. Божович, Д. Б. Ельконін); визнається також наявність відповідної альтруїстичної мотивації. Виділення цих моментів представляється нам важливим, оскільки їх ігнорування є стримуючим фактором у теоретичній розробці проблеми альтруїзму в закордонній психології.

Інші питання пов'язані з впливом стилю спілкування на прояв альтруїстичної поведінки в дошкільників. Тут увагу привертає той факт, що переживання "іспит дитиною-дошкільником альтруїстичного становлення інших людей сприяє актуалізації в нього узагальнених альтруїстичних мотивів" [7; 168]. Звідси слід зробити висновок, що для формування позитивних якостей у дитини, необхідно створювати відповідну альтруїстичну атмосферу спілкування. Цей факт цікавий насамперед тим, що він підкреслює важливість позитивного досвіду спілкування для дитини, що безсумнівно супроводжується відповідними позитивними емоційними переживаннями, при формуванні в нього альтруїстичних мотивів.

Вивчення альтруїстичних проявів у дітей дошкільного віку, знаходимо у роботах В. В. Абраменкової [1], [2]. У цих дослідженнях як форма прояву альтруїстичної поведінки в дітей розглядається феномен діючої групової емоційної ідентифікації (ДГЕІ). "Даний феномен виявляється в груповій спільній діяльності, у процесі якої один із членів групи перебуває в стані фрустрацію, а для інших його

переживання стають мотивом власної діяльності, спрямованої і на досягнення групової мети, і на блокування дії фрустратора... Іншими словами, ДГЕІ виступає в якості однієї з форм альтруїстичної поведінки, оскільки "має на увазі безкорисливу акцію групи стосовно свого члена.

ДГЕІ передбачає "і емоційний відгук на переживання іншого, і діючу-практичну допомогу, і безкорисливу акцію суб'єкта" [1; 90]. У цьому зв'язку автор виділяє емпатію, кооперативності (поведінка допомоги) і власне альтруїстична поведінка: "емпатія фактично торкається сфери афективних відгуків, своєрідного резонансу індивіда на стан іншого, тобто емоційно-втішливу реакцію на чуже неблагополуччя... Під кооперативністю варто розуміти діючу-практичну реакцію індивіда на неблагополуччя чи потребу іншого. Для того, щоб вичленувати власне психологічний предмет альтруїстичної поведінки, необхідно, на наш погляд, визначити альтруїзм як непрагматично орієнтовану діяльність, мотивом якої служить надання допомоги" [1; 90-92].

Таким чином, цінність використання феномена ДГЕІ у вивченні альтруїстичної поведінки в дітей полягає насамперед в тому, що тут досліджуються "активні форми безкорисливого сприяння чужій радості" [1; 90].

Проаналізувавши психологічну літературу ми виділили свій предмет дослідження. Предметом нашого дослідження є психологічні особливості прояву альтруїзму у дітей.

На I етапі нашого дослідження ми використали такі методики: аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми альтруїзму; емпіричні методи – спостереження, констатуючий експеримент, опитування, бесіду, тести, методи математичної статистики та обробки результатів отриманих даних.

В експериментальних дослідженнях прийало участь 240 учнів 7-9 класів загальноосвітньої школи № 3 м. Краматорська Донецької області.

Для вивчення альтруїзму підлітків ми також використали методику Лірі. Аналізуючи дані, які отримані за допомогою цієї методики, можна сказати, що в підлітковому віці більш за все проявляються егоїстичні тенденції, ніж альтруїстичні, але є передумови для формування альтруїзму [3].

Автор на наступному етапі свого дослідження буде вивчати механізми прояву альтруїзму, їх показники та рівні його сформованості в підлітків.

Використана література:

1. Абраменкова В.В. ДГЭИ как проявление альтруистического поведения и ее исследование у дошкольников / Новые исследования в психологии. М., 1978, № 2. – С. 89-94.
2. Абраменкова В.В. Совместная деятельность дошкольников как условие гуманного отношения к сверстникам // Вопросы психологии, 1980. – № 5. – С. 60-70.
3. Заїкіна Т.В. До проблеми вивчення психологічних особливостей альтруїстичних підлітків // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, випуск 21, 2003. – С. 205-212.
4. Майерс Д. Когда мы оказываем помощь / Социальная психология: Пер. с англ. СПб., 1998. – С. 601-618.

5. Субботский Е.В. Исследования проблем взаимопомощи и альтруизма в зарубежной психологии // Вопросы психологии, 1977, № 1. – С. 164-171.
6. Субботский Е.В. Формирование элементов альтруистического поведения у дошкольников // Вестник МГУ. Психология, 1979, № 2. – С. 36-46.
7. Субботский Е.В. Влияние положительного и отрицательного опыта общения на альтруистическое поведение дошкольников / Вопросы психологии общения и познания людьми друг друга. – Краснодар, 1981, С. 159-169.
8. Флейвелл Дж. Генетическая психология Ж. Пиаже. М, 1967.
9. Фрейд З. Психоаналитические этюды / Сост. Д. И. Донской, В. Ф. Кругменской. – Минск, 1997. – 606 с.
10. Berkowitz L., Daniels L. Affecting the Salience of the Social Responsibility Norm: Effects of Past Help on the Response to Dependency Relationships. – 1967, v.68, N 3.
11. Bryan J. H., Walbek N. H. The Impact of Words and Deeds Concerning Altruism upon Children.- 1970, v. 41, N 3.
12. Bryan J. H., London P. Altruistic Behavior by Children. – 1971, v.73, N 3.
13. Darley J., Latane B. Bystander Intervention in Emergencies: Diffusion of Responsibility. – 1968, v. 8, N 4.
14. Greenglass E.R. Effects of Prior Help and Hindrance on Willingness to Help Another: Reciprocity or Social Responsibility. – 1969, v.11, N 3.
15. Horowitz J. A. Effect of Choice and Locus of Dependence on Helping Behavior. – 1968, v. 8, N 4.
16. Kort C, Kerr N. Response to Altruistic Opportunities in Urban and Nonurban Settings. – 1975, v. 95, N 2.
17. Mims P. R., Harnett J. J. Interpersonal Attraction and Help Volunteering as a Function of Physical Attractiveness. – 1975, v. 89, N 1.
18. Misavage R, Richardson J. The Focusing of Responsibility: an Alternative Hypothesis in Help-Demanding Situations. – 1974, v.4, N 1.

Аннотация

Альтруизм рассматривается в точки зрения трех психологических направлений: бихевиористического, психоаналитического и когнитивного. Представлены некоторые подходы, направленные на изучение альтруизма у детей.

Каут Н.М.

ДЕЗАДАПТАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

У результаті переходу до шкільного навчання з шестирічного віку зміщується межа шкільного віку. Психологічним змістом цього перехідного періоду є зміна провідної діяльності. Специфічні напрямки розвитку диктують необхідність будувати навчання та виховання дітей-шестирічок з урахуванням психологічних особливостей, відповідно до яких у них слід формувати позитивне ставлення до школи, усвідомлені мотиви учіння, адекватну самооцінку, вміння та бажання брати участь у колективній діяльності. До завдань навчання належить і формування таких передумов учбової діяльності, як: високий рівень активності, ініціативи, самостійності у навчанні, поважне ставлення до вчителя, уміння виконувати його